

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ
ΤΟΥ ΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ*

Γ'

ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΛΛΗΨΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΚΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΡΩΜΗ

ΥΠΟ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΣΠ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

S. T. M., Th. M., Δρ. Θ.

3. ΤΟ ΕΤΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ.

Ἡ ἐν τοῖς πρόσθεν διαπιστωθεῖσα ἐξέλιξις τῶν περὶ τὸν Παῦλον πραγμάτων ἐναρμονίζεται πλήρως πρὸς τὴν γενικωτέραν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ ἐπὶ Νέρωνος, καὶ δὴ κατὰ τὰ κρίσιμα ἔτη 62 καὶ 64.

Πράγματι, ἐνῶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Νέρωνος διεκρίνοντο διὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν ὑποδειγματικὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, πνεῦμα καχυποψίας ἤρξατο ἐπικρατοῦν σταδιακῶς ἐν τῇ διοικήσει μετὰ τὸ 60, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐναρξίν εὐρείας ἐκτάσεως ἀναδιάρθρωσεως ἐν αὐτῇ. Ἀποκορύφωμα τῆς καταστάσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 62 ἀνασύστασις τοῦ «*lex majestatis*» καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου θανάτωσις πολλῶν προσώπων ἐπὶ στάσει ἢ προδοσίᾳ, πολλὰκις μάλιστα κατόπιν συνοπτικῆς διαδικασίας¹. Τοιαύτη δ' ὑπῆρξεν ἡ ὑστερικὴ καχυποψία τοῦ Νέρωνος, ὥστε εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν κατεδικάσθησαν ἀκόμη καὶ πρόσωπα τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος αὐτοῦ, ὡς λ.χ. ὁ πρὸ τοῦ 55 ἀπομακρυνθεὶς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ προῖσταμένου τοῦ αὐροκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου, ἐπιστήθιος φίλος αὐτοῦ, Πάλλας², ὁ σῶφρων καὶ ἀφοσιωμένος ἀρχηγὸς τῶν

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 157 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

1. Ὅρα *Τακίτου*, *Annales*, XIII-XVI. *Σουετωνίου*, *Nero*. *Δίωνος Κασσίου*, Ἐπιτομαί, LXI-LXII. Πρβλ. *A. Momigliano*, «*Nero*», ἐν *Cambridge Ancient History*, τ. 10, σ. 720. *W. Durant*, *Caesar and Christ*, New York 1944, σ. 279, κ.λπ.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω 1, ὑποσημ. 19-24.

πραϊτωριανῶν Βουῆρος, ἔτι δὲ καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ὁκταβία, ἣν ἐξορισθεῖσαν κατ' ἀρχὰς ἐθανάτωσε τὴν 9ην Ἰουνίου 62³, ἐνῶ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς ἀπεπέμφθη καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος καὶ σύμβουλος αὐτοῦ φιλόσοφος Σενέκας, ὑποχρεωθείς ἀργότερον (τῷ 65) εἰς αὐτοκτονίαν⁴.

Ἐκ πάντων ὅμως τῶν γεγονότων τούτων, ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν θέσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ρώμῃ ὑπῆρξεν ὁ εὐθύς μετὰ τὴν διάζευξιν καὶ ἐξορίαν τῆς Ὁκταβίας⁵ γάμος τοῦ Νέρωνος μετὰ τῆς Σαβίνης Ποππαίας, αἱ ἄκρως φιλικαὶ διαθέσεις καὶ συμπάθειαι τῆς ὁποίας πρὸς τοὺς Ἰουδαίους⁶ ἔσχον ἀρνητικὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν⁷. Εἶναι μάλιστα λίαν πιθανὸν αὕτη νὰ διεδραμάτισε σοβαρὸν πρόσωπον καὶ κατὰ τὸν διωγμὸν τῶν χριστιανῶν, μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς Ρώμης τῷ 64⁸. Ὅπως δὴποτε

3. Ὅρα Ἰω σ ἡ π ο υ, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,2· «κτείνει δὲ καὶ τὴν Ὁκταουίαν, ἣ συνῶκει, πολλοὺς τε ἐπιφανεῖς ἄνδρας ὡς ἐπ' αὐτὸν ἐπιβουλάς συντεθέντας». Πρβλ. Σ ο υ ε τ ω ν ἰ ο υ, Nero, XXXIV-XXXV. Ε ὕ σ ε β ἰ ο υ, Ἀπόσπ. ἐκ τῶν Χρονικῶν Β', ΒΕΠΕΣ 20, 292· «Νέρων πλειστους ἐν Ρώμῃ ἐπισήμους καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἀνεῖλεν». Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἐκκλ. Ἰστ. Β', 25. ΒΕΠΕΣ 19,247· «...ἐπὶ τοσαύτην ἤλασε μαιφονίαν, ὡς μηδὲ τῶν οἰκειοτάτων τε καὶ φιλάτων ἐπισχεῖν, μητέρα δὲ ὁμοίως καὶ ἀδελφοὺς καὶ γυναῖκα σὺν καὶ ἄλλοις μυρίαις τῷ γένει προσήκουσιν τρόπον ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ποικίλαις θανάτων ἰδέαις διαχρήσασθαι.

4. Πρβλ. B. H. W a r m i n g t o n, Nero. Reality and Legend, New York 1969, σ. 50 ἔ. J. G. F. H i n d, «The Middle Years of Nero's Reign», ἐν Historia 20 (1971) 488-505.

5. Δώδεκα ἡμέρας ὕστερον, κατὰ «Σ ο υ ε τ ὶ ο ν, Nero, XXXV.

6. Ὅ Ἰ ὠ σ ἡ π ο ς, Ἰουδ. Ἀρχ. XX, 8,11. Βίος 3, χαρακτηρίζει ταύτην ὡς «θεοσεβῆ» καὶ πάντοτε πρόθυμον νὰ μεσιτεύῃ ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων παρὰ τῷ αὐτοκράτορι, τοῦθ' ὅπερ ἐγείρει ὑπονοίας περὶ μυστικῆς προσχωρήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν. Τὴν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συμπάθειαν ταύτης σημειοῖ καὶ ὁ T ἄ κ ι τ ο ς, Annales, XIII, 45 ἐέ., προσθέτων μάλιστα ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς, τὸ σῶμα τῆς δὲν ἀπετεφρώθη, συμφῶνως πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν συνήθειαν, ἀλλ' ἐταριχεύθη, συμφῶνως πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν ξένων βασιλέων καὶ ἐτέθη εἰς μαυσωλεῖον. Βλ. Annales, XVI, 6.

7. Πρβλ. καὶ R. H a n s l i k, «Poppaea Sabina», ἐν P a u l y - W i s s o w a, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, τ. 22, part 1 (1953) 85-91.

8. Κατὰ τὸν M. G o g u e l, Les Premiers Temps, de l' Eglise, Neuchâtel 1949, σ. 194, ὁ διωγμὸς οὗτος ἦτο κυρίως ἔργον τοῦ Ἰωσήπου, εὐρισκομένου εἰς Ρώμῃ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν (Βίος, 3). Ἀναμφιβόλως, οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες εἶχον διεισδύσει εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν περιβάλλον καὶ ἤσκουν ἐπιρροὴν (βλ. E. S c h ü r e r, History, II/2, σ. 238έ., ὑποσ. 74), οὐ μόνον ὑπεκίνησαν τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν, ἀλλὰ κατὰ κανόνα καὶ εἰς πάντα τοὺς μεταγενεστέρους διωγμοὺς τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν, οἱτοὶ εὐρίσκοντο ἢ εἰς τὸ προσκήνιον ἢ εἰς τὸ παρασκήνιον. Ὅρα A. H a r n a c k, The Mission and Expansion of Christianity in the first three centuries, Gloucester-Mass, 1972, σ. 58. J. M o r e a u, La Persécution du Christianisme dans l' Empire romain, Paris 1956, σ. 35. W. H. C. F r e n d, Martyrdom and Persecution in the Early Church. A Study of a Conflict from the Maccabees to Donatus, Oxford 1965, σ. 164, κλπ.

πάντως, εάν ὁ Παῦλος εὐρίσκετο ἀκόμη ἐν φυλακῇ κατὰ τὴν πρώτην φυλάκισιν αὐτοῦ (60-62), μετὰ τὴν ἄνοδον τῆς Ποππαίας, δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ, διότι οἱ ἐν Ρώμῃ Ἰουδαῖοι θὰ ἐξεμεταλλεύοντο τὴν σημαντικωτάτην ταύτην εὐκαιρίαν νὰ ἐπηρεάσωσι δι' αὐτῆς τὴν ἀπόφασιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου καὶ νὰ ἐπιτύχωσιν οὕτω τὴν ἐξοντωσίν του. "Ὅθεν καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 62 ἀποφυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐκ τῶν «libera custodia» (Πρ. 28,30-31), καὶ δὴ πρὸ τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ «lex majestatis», ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ γάμου τοῦ Νέρωνος μετὰ τῆς Ποππαίας, ἀφ' ἑτέρου⁹. Τὴν αὐτὴν δ' ἀκριβῶς εἰκόνα τῶν πραγμάτων εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσθη, λέγων, ὅτι «μὴ καθ' ἣν ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς Ρώμης ἐπιδημίαν τοῦ Παύλου τὸ μαρτύριον αὐτῶ συνεπεράνθη· εἰκόσ γέ τοι κατὰ μὲν ἀρχὰς ἡπιώτερον τοῦ Νέρωνος διακειμένου, ῥᾶον τὴν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ Παύλου καταδεχθῆναι ἀπολογίαν, προελθόντος δ' εἰς ἀθεμίτους τόλμας, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ καὶ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρηθῆναι»¹⁰.

Ἄλλὰ καὶ ἡ δευτέρα σύλληψις τοῦ Παύλου τὴν ἀνοιξιν τοῦ 65 ἐν Τρωάδι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τετάρτης αὐτοῦ ὁδοιορίας, ἡ ὀδηγήσασα εἰς τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον, ὀφείλεται εἰς νέαν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ, τ.ἔ. εἰς τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμὸν, συνεπεία τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ρώμης τὴν νύκτα τῆς 19ης Ἰουλίου 64¹¹. Ἡ σύγχρονος ἔρευνα, παρεξηγήσασα τὸ νόημα τῶν περὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Τακίτου καὶ συσχετίσασα στενῶς τὸν διωγμὸν πρὸς τὸν ἐμπρησμὸν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπεβάθμισε τὴν ἀξίαν τῶν πληροφοριῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, αἵτινες συνδέουσι μὲν, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τὸ μαρτύριον τῶν ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου πρὸς τὸν διωγμὸν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν διωγμὸν πρὸς τὸν ἐμπρησμὸν τῆς Ρώμης, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέληξεν εἰς ἐσφαλμένα χρονολογικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ διωγμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου, τοποθετήσασα ἀμφότερα τῶ 64¹². Ἄλλαις λέξεσιν, ὑπεστηρίχθη, τοῦλάχιστον

9. Τούναντιον, ὁ O. P r o c k s c h, «Pauli Todesjahr 62 n. Chr.», ἐν Luther-tum 47 (1936) 225-235, δέχεται τὴν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θανάτωσιν τοῦ Παύλου, εἰς ἣν ἀποφασιστικῶς συνετέλεσεν ἡ Ποππαία.

10. "Ὅρα Ἐκκλ. Ἰστ. Β'. 22, 1-2 καὶ 7-8. ΒΕΠΠΣ 19, 243 (ὑπογράμμισις ἡμετέρα). Πρβλ. Ἰερωνύμου, De viris illustribus, V. PL. 23, 648.

11. Τ ακίτου, Annales, XV, 41. Πρβλ. Σουετωνίου, Nero, XVI, 2.

12. Τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐδέχθησαν ἀκόμη καὶ ἐρευνηταὶ διεθνοῦς κύρους, ὡς π.χ. οἱ J. B. L i g h t f o o t, The Apostolic Fathers, I/1. S. Clement of Rome, London 1890, σ. 351. A. H a r n a c k, Chronologie, σ. 240. T. Z a h n, Introduction to

ὑπὸ τῶν μὴ δεχομένων ἀποφυλάκισιν τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ τῶν «libera custodia» τῶν ἐτῶν 60-62 (Πρ. 28,30-31) καὶ τετάρτην ὁδοιπορίαν αὐτοῦ, ὅτι ὁ διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἤρξατο εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πυρός, ὅπερ κατὰ τινὰ τρόπον ἐτέθη διὰ τὸ ἀποτελέσει τὸ ἔναυσμα τοῦ διωγμοῦ. Διερχομένου τὴν τοιαύτην θέσιν τῆς συγχρόνου ἐρεύνης καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὴν παράλειψιν τῆς μνείας τοῦ ἐμπρησμοῦ κατὰ τὴν ἀναφορὰν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἰς τὸν διωγμὸν, ὁ J. A. T. Robinson παρατηρεῖ εὐστόχως, ὅτι «τόσον ἀνεξιτήτως ἐγκεχαραγμένη εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν εἶναι ἢ συσχετίσις μεταξὺ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν, ὥστε εἶναι ἐκπληκτικὸν ἂν σκεφθῆ τις, ὅτι ἡ σύνδεσις αὕτη ἐδράζεται ἐπὶ ἀστηρίκτου τινος ἐνδείξεως — ἐνὸς μόνον κεφαλαίου τῶν Ἑλληνιστῶν τοῦ Τάκιτου»¹³.

Πράγματι, προσεκτικὴ μελέτη τῶν σχετικῶν διηγήσεων τοῦ ρωμαίου τούτου ἱστορικοῦ (55-120 μ.Χ. περίπου) δεικνύει, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι ἡ κατηγορία, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας καταδικάζοντο οἱ χριστιανοί, δὲν ἦτο ὁ ἐμπρησμός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ διωγμὸς αὐτῶν ἀπετέλεσε τὴν ὑστάτην προσπάθειαν τοῦ Νέρωνος, πρὸς μετὰθεσιν τῶν κατ' αὐτοῦ διατυπωθειῶν ὑποψιῶν ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ¹⁴. Δι' ὧσων δηλαδὴ λέγει ὁ Τάκιτος, ἡ ἀθωότης τῶν χριστιανῶν ἀνεγνωρίζετο τόσον ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ἀπλῶς διέταξε τὸν διωγμὸν αὐτῶν ἐν τῇ προσπαθείᾳ του, ὅπως στρέψῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πλήθους κατ' αὐτῶν. Περιττὸν δὲ νὰ λεχθῆ, ὅτι τὴν δεινὴν ταύτην θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐξεμεταλλεύθησαν πρόσωπα τοῦ ἀμέσου αὐτοῦ περιβάλλοντος, ἐχθρικῶς διακειμένα ἐναντι τῶν χριστιανῶν, ἅτινα οὕτως εὔρον τὸ πρόσχημα πρὸς ἐξόντωσιν αὐτῶν. Τὰ πρόσωπα δὲ ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦσαν ἄλλα ἀπὸ τοὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ προστατευομένους τῆς Ποππαίας πανισχύρους Ἰουδαίους, ὡς σαφῶς συνάγεται

the New Testament (ἀγγλ. μετ.), New York 1917², τ. 2, σ. 66 ἐξ. M. G o g u e l, The Birth of Christianity, London 1953, σ. 502 ἐξ. κ.β.

13. "Ora Redating, σ. 143 ἐ. Ἀνάλογα εἶχεν ὑποστηρίξει πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ E. T. M e r r i l l, Essays in Early Christian History, London 1924, ὃν καὶ μνημονεύει.

14. Annales, XV, 44: «Ἄλλ' οὔτε ἀνθρωπίνῃ βοήθειᾳ, οὔτε αὐτοκρατορικῇ γενναϊοδωρίᾳ, διὰ τὸν διὰ παντὸς τρόπον ἐξευμενισμὸν τοῦ Θεοῦ ἠδύνατο νὰ καταπνίξωσι τὸ σκάνδαλον ἢ νὰ διασκεδάσωσι τὴν πίστιν, ὅτι τὸ πῦρ ἐτέθη κατόπιν διαταγῆς. Διὰ τοῦτο, ἵνα ἐξαλείψῃ τὴν φήμην, ἡ Νέρων ὑπέδειξεν ὡς ὑπευθύνους ἀπεχθεῖς τινὰς διὰ τὰ ἐγκλήματα αὐτῶν, οὓς ὁ ὄχλος καλεῖ Χριστιανούς... Κατ' ἀρχὰς λοιπὸν συνελήφθησαν οἱ δεδηλωμένοι («qui fitebantur», οἱ γνωστοὶ χριστιανοί, τ.ἐ. οἱ ἡγέται), εἶτα τῇ ὑποδείξει τούτων πλήθος μέγα, καταδικαζόμενοι οὐχὶ τόσον ἐπὶ τῷ ἐγκλήματι τοῦ ἐμπρησμοῦ, ἀλλ' ἐπὶ μίσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους» (μετάφρασις ἡμετέρα) Ὁ ἴδιος ὁ Τάκιτος παρατηρεῖ αὐτόθι, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθυσιάζοντο οὐχὶ χάριν τῆς εὐτυχίας τῆς χώρας, ἀλλὰ χάριν τῆς θηριωδίας ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου, τοῦ Νέρωνος («tamquam non utilitate publica, sed in saevitiam unius absumerentur»).

ἐκ τῆς κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον διὰ πρώτην φοράν γενομένης διακρίσεως μεταξύ χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων¹⁵, ἐνῶ μέχρι τότε οἱ χριστιανοὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν ὡς ἀπλῆ Ἰουδαϊκὴ τις αἵρεσις.

Τὴν τοιαύτην ἀποσύνδεσιν τοῦ διωγμοῦ ἀπὸ τοῦ ἐμπρησμοῦ παρατηρούμεν ἐπίσης καὶ εἰς τὸν σύγχρονον τοῦ Τακίτου, ἕτερον ρωμαῖον ἱστορικὸν Σουετώνιον, ὅστις τὸν μὲν διωγμὸν μνημονεύει ἀπλῶς μεταξύ πολλῶν καὶ ποικίλων ἄλλων νομοθετικῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ 16ῳ κεφαλαίῳ τοῦ περὶ Νέρωνος ἔργου του, τὸν δ' ἐμπρησμὸν περιγράφει ἐν τῷ 38ῳ κεφαλαίῳ αὐτοῦ.

Κατὰ ταῦτα λοιπόν, ἢ μὴ ταυτόχρονος μνεία τῶν δύο τούτων γεγονότων, ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὰ πραγματικὰ δεδομένα¹⁶. Οἱ ἀρχαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς δηλονότι, ἔχοντες πλήρη γνῶσιν τῆς καταστάσεως, ἐγνώριζον ἐπακριβῶς τὰ πραγματικὰ αἴτια τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν τῆς Ρώμης καὶ τοὺς ὑπικινήσαντας αὐτόν.

Πράγματι, τὴν κατάστασιν ταύτην ἀπεικονίζει καὶ ἡ ἀρχαιότερα περὶ τοῦ διωγμοῦ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, περὶ τὸ τέλος τοῦ α' μ.Χ. αἰῶνος¹⁷. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου, οὗτος ἐκφράζει τὴν λύπην τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης διὰ τὴν «μιαρὰν καὶ ἀνόσιον στάσιν», ἣν «ὀλίγα πρόσωπα προπετῆ καὶ αὐθάδη» ἐδημιούργησαν, ὥστε «τὸ σεμνὸν καὶ περιβόητον καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀξιαγάπητον ὄνομα ὑμῶν μεγάλως βλαφθῆναι» (κεφ. I) καὶ τονίζει ὅτι αἰτία τῆς δυσαρέστου ταύτης καταστάσεως εἶναι ὁ ζῆλος καὶ ὁ φθόνος (κεφ. III). Θέλων δὲ ὁ Κλήμης νὰ καταδείξῃ εἰς ποῖα δεινὰ δύνανται ὁ ζῆλος καὶ ὁ φθόνος νὰ ὀδηγήσωσι προσάγει σειρὰν παραδειγμάτων ἐκ τε τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, θέτων ὡς πρῶτον παράδειγμα τῆς δευτέρας περιπτώσεως τὸ μαρτύριον τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (κεφ. V), μετὰ τῶν ὁποίων συνεμαρτύρησε, παρατηρεῖ, «πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν» (κεφ. VI).

15. Πρβλ. αὐτόθι· «Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat... erumpibat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam...». Πρβλ. H. F u c h s, «Tacitus über die Christen», ἐν *Vigiliae Christianae* 4 (1950) 65-93. H. J. L e o n, *The Jews of Ancient Rome*, Philadelphia 1960. Ἀναμφιβόλως τ' ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Τακίτου λεγόμενα ὑπαινίσσονται ἐντόνως τὴν ὑπὸ τοῦ Τ ε ρ τ υ λ λ ι α ν ο ῦ, *Ad Nationes* I, 7. PL. 1, 637, μνημονευομένην ἐκδοσιν εἰδικοῦ «Institutum Neronianum» κατὰ τῶν χριστιανῶν.

16. Ἀκόμη καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σ ο υ λ π ι κ ί ο υ Σ ε υ ῆ ρ ο υ, *Chronicorum Libr.* II, 29. PL. 20, 145, λεγόμενα δὲν συνδέουσι τὰ δύο γεγονότα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνουσι τὸν Τάκιτον (Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Σ. Σευήρου ὠλοκληρώθη περὶ τὸ 403).

17. Πρὸς Κορινθίους Α', V, ΒΕΠΕΣ 1,15.

'Εν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἀποψιν¹⁸, καθ' ἣν ὁ Κλήμης ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα τὴν ὑπαρξίν ἐρίδων καὶ σχισμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὸν χρόνον τοῦ μαρτυρίου τῶν ἀποστόλων¹⁹, παρατηρητέον ὅτι ὁ φθόνος καὶ ὁ ζῆλος δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς 'Εκκλησίας, ἀλλ' εἰς ἐξωτερικὴν κατ' αὐτῆς ἐπιβουλήν. Εἶναι πράγματι δύσκολον νὰ δεχθῇ τις, ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ἔριδες, ἐὰν ὄντως ὑπῆρχον, ἠδύναντο νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς τὸν διωγμὸν τῆς 'Εκκλησίας ἐκ μέρους τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ τὴν οὕτω πως ἐξόντωσιν πλήθους πιστῶν! Διὰ ποῖον σκοπὸν ἄλλως τε; 'Εντεῦθεν, ὁμιλῶν περὶ φθόνου καὶ ζήλου ὡς αἰτίων τοῦ διωγμοῦ (καὶ οὐχὶ ὡς ἐσωτερικῆς ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ καταστάσεως), ὁ Κλήμης ὑπαινίσσεται τοὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ πανισχύρους παράγοντας (πρβλ. καὶ I, 1), οἵτινες προφανῶς ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν δυσχερῆ θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐκ τῆς διαδόσεως τῆς περὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς πόλεως ἀληθείας καὶ ἐνέπνευσαν τὸν διωγμὸν ἀποβλέποντες εἰς τὴν περιστολὴν τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μόνον ὑπὸ τὸ παρὸν πρίσμα, ἄλλως τε, δύναται νὰ κατανοηθῇ καὶ ἡ ἔκφρασις VI, 3· «ζῆλος ἀπηλλοτριώσεν γαμετὰς ἀνδρῶν καὶ ἠλλοίωσεν τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν 'Αδάμ· "Τοῦτο νῦν ὄστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου"». 'Αναμφιβόλως ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι περὶ μικτῶν γάμων, ἔνθα ὁ εἷς τῶν συζύγων ἦτο Ἰουδαῖος. Πῶς ἄλλως εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι αἱ ἔριδες ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ ὠδήγησαν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν διάλυσιν οἰκογενειῶν; 'Ο Κλήμης λοιπὸν ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἦτο ἔργον τῶν Ἰουδαίων, ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐδεμίαν σχέσιν εἶχεν οὗτος πρὸς τὸν ἐμπρησμὸν τῆς πόλεως. 'Εντεῦθεν καὶ ὁ τοπικός, μᾶλλον, χαρακτῆρ αὐτοῦ²⁰.

18. "Ορα π.χ. O. Cullman, «Les causes de la mort de Pierre et de Paul d'après le témoignage de Clément Romain», ἐν Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses 7 (1930) 294 ἐέ., καὶ ἰδίᾳ· Peter: Disciple-Apostle-Martyr, σ. 89-109, ἐνθα οὗτος προβαίνει εἰς ἐκτενῆ ἀνάλυσιν τοῦ Α' Κλήμ. V καὶ τῶν ὄρων «ζῆλος-φθόνος-ἔρις».

19. Οὕτω π.χ. ὁ Cullman, Peter, σ. 109, ἐπιλέγει· «Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔριδες ὀδηγοῦσι μᾶλλον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Πέτρος μετέβη εἰς Ρώμην ὀλίγον πρὸ τοῦ διωγμοῦ, εἰδικῶς δὲ ἐν σχέσει πρὸς τὴν εὐθύνην αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς μερίδος τῆς 'Εκκλησίας»!! 'Ατυχῶς, ἡ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἱστοριοδογματικῶν προϋποθέσεων τῆς Τιβυργείου Σχολῆς ἐξέτασις τῆς Κ. Διαθήκης, ὠθεῖ τοὺς δυτικὰς ἐρευνητὰς διαρκῶς εἰς τὴν διαπίστωσιν ἐρίδων καὶ σχισμάτων εἰς πᾶσαν περίπτωσιν καὶ τὴν ὑπὸ τὸ πρίσμα τούτων ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων.

20. Περὶ τῆς φύσεως τοῦ διωγμοῦ τούτου καὶ τῆς σχετικῆς συζήτησεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ «Institutum Neronianum», βλ. M. Goguel, The Birth of Christianity, σ. 506ἐέ. Σημαντικὰ ἐπίσης λογίζονται εἰσέτι καὶ τὰ ἔργα τῶν· W. M. Ramsay, The Church in the Roman Empire before A.D. 170, London 1894³, καὶ H. B. Workman, Persecution in the Early Church, London 1923⁴.

“Ο,τι ὅμως ὑπαινίσσεται ὁ Κλήμης δηλοῖ ἀπεριφράστως Μελίτων ὁ Σάρδεων ἐν τῇ πρὸς Μᾶρκον Αὐρήλιον ἀπολογία αὐτοῦ περὶ τὸ 170 μ.Χ.²¹. Κατὰ τὸν Μελίτωνα, ἐνῶ πάντες οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐξῆς, ἠνέχθησαν τὴν «χριστιανικὴν φιλοσοφίαν», «μόνοι πάντων, ἀναπεισθέντες ὑπὸ τινῶν βασιάνων ἀνθρώπων, τὸν καθ’ ἡμᾶς ἐν διαβολῇ καταστῆσαι λόγον ἠθέλησαν Νέρων καὶ Δομετιανός, ἀφ’ ὧν καὶ τὸ τῆς συκοφαντίας ἀλόγῳ συνηθεία περὶ τοιοῦτους ρυῆναι συμβέβηκεν ψεῦδος». Ἡ ἐπίσημος καταγγελία τοῦ Μελίτωνος, ὅτι οἱ διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν ἐπὶ Νέρωνος καὶ Δομετιανοῦ ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ συκοφαντῶν καὶ δολίων ἀνθρώπων εἶναι ἐξόχως σημαντικὴ διὰ τὸ ἡμέτερον θέμα^{21α}.

Ἄλλ’ ἡ τιοιούτη ἀποσύνδεσις τῶν δύο γεγονότων ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀποδοχὴν χρονικῆς τινος ἀποστάσεως ἀπ’ ἀλλήλων²², ὡς ὀρθῶς ἐτονίσθη, παλαιότερον μὲν ὑπὸ τοῦ G. Edmundson²³, προσφάτως δὲ ὑπὸ τῶν J. A. T. Robinson²⁴ καὶ Bo Reicke²⁵. Πράγματι, ἐξετάζοντες προσεκτικῶς τὰ συμφῶνως πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Τακίτου μεσολαβήσαντα γεγονότα, ἀπὸ τῆς καταστολῆς τοῦ πυρός, κατὰ τὸ τέλος Ἰουλίου 64, μέχρι τοῦ διωγμοῦ τῶν

21. “Ορα ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. Δ’, 26,9. ΒΕΠΕΣ 19, 308. Πρβλ. καὶ ΒΕΠΕΣ 4, 272.

21α. Ἡ παρὰ ταῖς ρωμαϊκαῖς ἀρχαῖς κατασυκοφάντησις καὶ διαβολὴ τῶν χριστιανῶν ἀπετέλει παγίαν τακτικὴν τῶν Ιουδαίων. “Ορα A. Harnack, Mission, σ. 50 ἐξ, 66. Μ. Α. Σιώτο, Προλεγόμενα, σ. 63 ἐξ. L. H. Canfield, The early Persecutions of the Christians, N.Y. 1913, σ. 47-49, κ.β.

22. Ἄτυχῶς, ἐπὶ τοῦ παρόντος θέματος δὲν δυνάμεθα νὰ διαφωτισθῶμεν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, λόγῳ τῶν περιπετειῶν καὶ τῶν διαφόρων ἀναθεωρήσεων, εἰς αἷς ὑπεβλήθη τὸ ἔργον αὐτοῦ «Χρονικοὶ Κανόνες», ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἐπικρατῆ πλήρης σύγχυσις. Οὕτως ἡ ἀρμενικὴ μετάφρασις αὐτοῦ, ἐξ ἐπεξεργασίας τοῦ πρωτοτύπου, τὸν μὲν ἐμπρησμὸν τῆς Ρώμης τοποθετεῖ τῷ 63, τὴν δ’ «ἐναρξίν» τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ, ἐν ᾧ ἐμαρτύρησαν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος, τῷ 67! Ὀλίγον προηγουμένως μάλιστα παρέχεται ἡ πληροφορία, ὅτι ὁ Λίνος διεδέχθη τὸν Πέτρον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Ρώμης τῷ 66! Τοῦναντίον, συμφῶνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου γενομένην λατινικὴν μετάφρασιν καὶ ἐπεξεργασίαν τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὁ μὲν ἐμπρησμὸς ἔλαβε χώραν τῷ 64, ὁ δὲ διωγμὸς τῷ 68, ὅτε καὶ ὁ Λίνος διεδέχθη τὸν Πέτρον. [“Ορα Eusebii Pamphili Chronicorum lib. II. PL. 27, 453-454. Πρβλ. τὴν σύγκρισιν εἰς παραλλήλους στήλας ἐν A. Schone, ed, Eusebii Chronicorum Libri Duo, Berlin 1866, τ. II, σ. 154-157, ὡς καὶ J. Finegan, Handbook of Biblical Chronology, σ. 308-311]. Τέλος εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Συγγέλλου διασωθέντα ἀποσπάσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, δὲν παρέχονται μὲν χρονολογίαι, ἀλλ’ ἡ διαδοχὴ τοῦ Πέτρου ὑπὸ τοῦ Λίνου προηγεῖται τοῦ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοῦ καὶ τοῦ κατ’ αὐτὸν μαρτυρίου τῶν ἀποστόλων! [Βλ. ΒΕΠΕΣ 20 292]. Χρονολογίαι ἐπίσης παραλείπονται ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἰστορίᾳ αὐτοῦ. Βλ. ΒΕΠΕΣ 19, 247.

23. Ἰδ. The Church in Rome in the First Century, London 1913, σ. 123-144.

24. Ἰδ. Redating, σ. 145 ἐ.

25. Ἰδ. The New Testament Era, ἐγγλ. μετ., Philadelphia 1968, σ. 249.

χριστιανῶν, παρατηροῦμεν, ὅτι ταῦτα ἐκάλυψαν χρονικὴν περίοδον τοῦλάχιστον μερικῶν μηνῶν. Οὕτω π.χ. ἡ περιγραφή τοῦ ἐμπρησμοῦ παρέχεται ἐν τοῖς κεφ. 38-40, ἐν κεφ. 41 περιγράφεται ἡ καταστροφή ὠρισμένων ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων θρησκευτικῶν κτισμάτων καὶ θησαυρῶν, ἐν κεφ. 42-43 ἀναφέρονται τινὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἐξαγγελθέντων μέτρων, πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως, ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς πρόληψιν παρομοίας καταστροφῆς εἰς τὸ μέλλον, ἀφ' ἑτέρου, ἐν δὲ κεφ. 44 ἀναφέρεται ἡ διοργάνωσις διαφόρων θρησκευτικῶν τελετῶν («*riacula*»), πρὸς ἐξευμενισμὸν τῶν θεῶν καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι παρὰ πάντα ταῦτα, δὲν κατωρθώθη ἡ ἐξάλειψις τῆς κοινῆς πεποιθήσεως παρὰ τῷ λαῷ, ὅτι τὸ πῦρ ἐτέθη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ μόνον τότε ἀπεφασίσθη ὁ διωγμὸς τῶν χριστιανῶν πρὸς μετάθεσιν τῆς εὐθύνης τοῦ ἐμπρησμοῦ καὶ παραπλάνησιν τῆς κοινῆς γνώμης. Ὡς δύναται τις, λοιπόν, ν' ἀντιληφθῇ, ἡ διοργάνωσις θρησκευτικῶν τελετῶν, ἡ ἀπογραφή τῶν ζημιῶν καὶ ἡ θέσπισις νέων οἰκοδομικῶν κανονισμῶν, πρὸ τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ, δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν ἔναρξιν αὐτοῦ ταῦτοχρόνως σχεδὸν πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πυρός, ἀκόμη δὲ οὔτε καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν καταστολὴν αὐτοῦ²⁶.

Ἀξιόλογος ἐπίσης τυγχάνει καὶ ἡ πληροφορία τοῦ ἱστορικοῦ Παύλου Ὁροσίου, παραθετομένη μετὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ εἰς τὸν διωγμὸν, καθ' ἣν «ταχέως ἀλλεπάλληλοι συμφοραὶ ἤρξαντο συνθλίβουσαι τὴν ἐξαθλιωμένην χώραν ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Τοιοῦτος δὲ λοιμὸς ἔπληξε τὴν πόλιν τὸ ἐπόμενον φθινόπωρον, ὥστε, συμφώνως πρὸς τοὺς καταλόγους τῆς *Libitina*, ἐτετέλεσθησαν τριάκοντα χιλιάδες κηδεῖων»²⁷. Τὴν πληροφορίαν ταύτην ὁ Ὁρόσιος παρέλαβεν ἀπὸ τὸν Σουετώνιον²⁸, ὅστις ὅμως, ὡς συνήθως, δὲν χρονολογεῖ τὰ γεγονότα, ὡς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸν λοιμὸν. Εὐτυχῶς ὅμως τοῦτον χρονολογεῖ ὁ Τάκιτος, κατακλείων δι' αὐτοῦ τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων τοῦ 65²⁹. Ἐπομένως καὶ ἐξ αὐτοῦ καταδεικνύεται, ὅτι ὁ διωγμὸς δὲν ἐξερράγη εὐθὺς μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς Ρώμης, κατ' Ἰούλιον τοῦ 64, ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, καὶ δὴ τὰς ἀρχὰς τοῦ 65, διότι, ὡς ἐρθῶς παρατηρεῖ ὁ

26. Ὁ G. Edmundson ἀναφέρει ἐπιπροσθέτως τὴν καύχισιν τοῦ Νέρωνος ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φωνῆς καὶ τῆς σχολαστικῆς περὶ ταύτην φροντίδος αὐτοῦ. [Πρβλ. Σουετώνιον, Nero, XX. Πλινίου, Hist. Nat. XIX. 6. XXIV, 18]. τοῦθ' ὅπερ ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ νυκτερινοὶ μετὰ τοῦ πλήθους πανηγυρισμοὶ αὐτοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διωγμοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν χειμῶνος.

27. Ὁρα· Hist. adv. paganos VII, 7 Migne PL. 31, 1078.

28. Nero XXXIX.

29. Ὁρα Annales XVI, 13· «Ἵπὸ τόσων ἐπονειδίστων πράξεων κηλιδωθὲν τὸ ἔτος (τοῦτο), ἐστιγματίσθη ἐπίσης καὶ ὑπὸ καταιγίδων καὶ ἀσθeneiῶν. Ἡ Καμπανία ἐρημώθη ὑπὸ τυφῶνος... ἡ μανία τοῦ ὁποῦ ἔφθασε μέχρι τῶν κρασπέδων τῆς πόλεως, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ τάξεις τῶν ἀνθρώπων ἀπεδεκατίζοντο ὑπὸ λοιμοῦ... Ὅμως αἱ οἰκίαι ἦσαν πλήρεις νεκρῶν καὶ αἱ ὁδοὶ κηδεῶν» (Μετάφρ. ἡμετέρα).

Robinson, ἡ εὐλογοφανῆς σύνδεσις αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἐμπρησμοῦ, ὑπὸ τῶν συλλαβόντων τὸ σχέδιον, θὰ καθίστατο δυσκολωτέρα ὅσον περισσότερον διηρῦνετο τὸ μεσολαβοῦν διάστημα³⁰.

Ἡ ἀνωτέρω χρονολογία τοῦ διωγμοῦ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὕφ' ἡμῶν προταθεῖσαν ἀνωτέρω, διὰ τῆς ἐξετάσεως ἄλλων στοιχείων, χρονολογίαν τῆς συλλήψεως τοῦ Παύλου τὴν ἀνοιξιν τοῦ 65 ἐν Τρωάδι καὶ τῆς μεταφορᾶς αὐτοῦ δεσμίου εἰς Ρώμην. Εὐλόγως βεβαίως ἀνακύπτει ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα πῶς καὶ διατὶ συνελήφθη ὁ μακρὰν τῆς Ρώμης δρῶν Ἀπόστολος, ἐφ' ὅσον, κατὰ τὰ φαινόμενα, ὁ διωγμὸς οὗτος εἶχε τοπικὸν χαρακτήρα, μὴ ἐπεκταθεὶς καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τὸ ἐρώτημα παραμένει ἀναπάντητον ἐλλείψει στοιχείων, ὅπως ἀναπάντητα ἐπίσης παραμένουσι καὶ ἕτερα ἐρωτήματα, ὡς π.χ. ὁ χαρακτήρ τοῦ διωγμοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ, τὸ νομικὸν ὑπόβαθρον αὐτοῦ, κλπ.³¹. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως ἄλλην μορφήν νὰ εἶχεν ὁ διωγμὸς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ καὶ ἄλλην ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, δεδομένης καὶ τῆς εἰδικῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐπαρχῶν («*ius gladii*»). Ὅπωςδὴποτε ὅμως, ἡ μετὰ τὴν ἐξαπόλυσιν τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ρώμης διωγμοῦ σύλληψις τοῦ Παύλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρέπει νὰ συνδέεται πρὸς τὰ σατανικὰ σχέδια τῶν σχόντων τὴν σχετικὴν ἰδέαν φανατικῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ἐκ τῆς πολυταράχου δὲ ἀποστολικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Παύλου γνωρίζομεν, ὅτι οὗτος ἀπετέλει μόνιμον στόχον τῆς καταδιωκτικῆς μανίας τῶν Ἰουδαίων, ἡ πολιτικὴ δύναμις τῶν ὁποίων κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει περίοδον εἶχεν αἰσθητῶς ἀύξηθῆ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, τῇ βοηθείᾳ τῆς Ποππαίας. Ἡ δὲ πραγματοποιήσις τῶν κατὰ τοῦ Παύλου σχεδίων αὐτῶν, ἦτο πλέον θέμα τακτικῆς καὶ μεθόδου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ θέματα ταῦτα διέπρεπον οἱ Ἰουδαῖοι.

Ἀπομένει νὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Ἀποστόλου ἔλαβε χώραν εὐθὺς μετὰ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Ρώμην ἢ ἀργότερον. Ἀτυχῶς ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου στερούμεθα συγκεκριμένων πληρο-

30. Ὅρα Redating, σ. 146. Ὁ B. Reicke, μν. ἔργ. σ. 249, τοποθετεῖ τοῦτον τὰς ἀρχὰς τοῦ 65.

31. Περὶ τῆς παλαιᾶς συζητήσεως ἐν τῇ ἐρευνῇ, κατὰ πόσον οἱ χριστιανοὶ ἐδιώκοντο ἐπὶ τῇ βάσει γενικῶν ἢ εἰδικῶν νόμων, ὡς καὶ ἡ ἔννοια τῶν περὶ «*Institutum Neronianum*» λεγομένων τοῦ Tερτυλλιανοῦ. Ad Nationes I, 7. PL. 1, 637 καὶ Apologeticum V, 3 PL. 1, 340 ἐξ. ἢ τὰ περὶ «*edictis propositis Christianorum esse non licebat*» τοῦ Σουλπικίου Σευήρου, *Chronicorum libri II*, 29. PL 20, 145, λεγόμενα, βλ. M. Goguel, *The Birth of Christianity*, σ. 506 ἐξ. S. L. Gutermañ, *Religious Toleration and Persecution in ancient Rome*, London 1951. A. H. M. Jones, *Studies in Roman Government and Law*, Oxford 1960. A. N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford 1963. J. Moreau, *La Persécution du Christianisme dans l'Empire romain*, Paris 1956. J. W. P. Borleffs, «*Institutum Neronianum*», ἐν *Vigiliae Christianae* 6 (1952)

φοριῶν³², διότι ἡ ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, συνδέουσα τὸ μαρτύριον τοῦ Παύλου μετὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πέτρου, ἀναφέρει ἀπλῶς, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν, χωρὶς καὶ νὰ προσδιορίζῃ ἐγγύτερον τὸν συγκεκριμένον χρόνον τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Οὐδεμία ἐπίσης διευκρίνισις παρέχεται ἐὰν οὗτοι ἐμαρτύρησαν ταυτοχρόνως ἢ κεχωρισμένως καὶ εἰς διάφορον χρόνον ἕκαστος. Οὕτω π.χ. ὁ Κορίνθου Διονύσιος ἀναφέρει, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι «εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμοσε διδάξαντες ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν»³³, τ.ἔ. κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αὐτοῦ (ἐπὶ Νέρωνος) διωγμοῦ. Ὁμοίως καὶ ὁ Σουλπίκιος Σευήρος (δ' - ε' αἰ.) διηγούμενος τὰ κατὰ τὸν διωγμὸν, ἐπιλέγει· «Tum Paulus ac Petrus capitis damnati: quorum uni servix gladio desecta. Petrus in crucem sublatus est»³⁴. Ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερον, Κλήμης ὁ Ρώμης, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Παῦλον λέγει ἀπλῶς ὅτι ἐμαρτύρησεν «ἐπὶ τῶν ἡγουμένων», ἄνευ ἐγγυτέρου προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου³⁵.

Ὅπως δὴ ποτε ἡ κοινὴ ἀναφορὰ εἰς τὸ μαρτύριον ἀμφοτέρων τῶν ἀποστόλων δὲν ὑπεμφαίνει καὶ τὸ ταυτόχρονον αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ὁ ὑπὸ τοῦ «Catalogus Liberianus» τοῦ ἔτους 354 χαρακτηρισμὸς τῆς 29ης Ἰουνίου ὡς «γενεθλίου» ἡμέρας αὐτῶν ἀπεδείχθη ὅτι δὲν δηλοῖ τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μαρτύριον αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν κατ' αὐτὴν καθιέρωσιν, ἐν ἔτει 258, τοῦ κοινοῦ ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης αὐτῶν, πιθανότατα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τῶν ἐκ τοῦ Βατικανοῦ (τοῦ Πέτρου) καὶ τῆς Ὀστίας ὁδοῦ (τοῦ Παύλου) εἰς τινὰ κατακόμβην παρὰ τὴν Ἀππίαν ὁδόν, κατὰ τὸν ἐπὶ Λικινίου Βαλεριανοῦ διωγμὸν (257-270), διὰ λόγους ἀσφαλείας³⁶.

Ἡ πληροφορία τοῦ Ἱερωνύμου, ὅτι οἱ δύο ἀπόστολοι ἐμαρτύρησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ τελευταίου ἔτους τοῦ Νέρωνος (68)³⁷, στερεῖται

129-145. E. T. Merrill, *Essays in Early Christian History*, London 1924, σ. 131 ἑξ., κ.ἄ.

32. Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ αὖθις τὸ καὶ ἀνωτέρω λεχθὲν (ὑποσ. 22), περὶ τῆς παρ' Εὐσεβίῳ κρατούσης συγχύσεως, ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένον χρονικὸν σημεῖον τοῦ μαρτυρίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Ὅρα ΒΕΠΕΣ 20, 292.

33. Ὅρα ἐν Εὐσεβίου, Ἑκκλ. Ἱστ. Β, 25,8. ΒΕΠΕΣ 19, 248.

34. Ὅρα: *Chronic. libr.* II, 29, PL. 20, 145.

35. Ὅρα: Πρὸς Κορινθ. Α', V ΒΕΠΕΣ 1, 15.

36. Ὅρα σχετικῶς O. Cullmann, Peter, σ. 123-131. F. F. Bruce, «St. Paul in Rome: 5. Concluding Observations», ἐν *Bulletin of the John Rylands Library* 50 (1967-68) 262-279.

37. De viris illustribus, I. PL. 23, 637. «Σίμων Πέτρος... τῷ δευτέρῳ Κλαυδίου ἔτει εἰς τὸ ἐκπολεμησάι Σίμωνα τὸν μάγον τῇ Ρώμῃ ἐφίσταται, ἔνθα εἰκοσι πέντε ἐνιαυτοὺς τὸν θρόνον τῆς Ἱερουσῆνης κατέσχεν, ἕως τοῦ τελευταίου ἐνιαυτοῦ Νέρωνος, τουτέστι τοῦ τεσσαρεσκαίδεκάτου, ἐφ' οὗ καὶ σταυρωθεὶς ἐμαρτύρησεν. Αὐτόθι, V PL. 23, 648. «Ὁμοίως τοίνυν καὶ

ἐγκυρότητας καὶ ἀξιοπιστίας, λόγω τῆς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ παραθέσεως καὶ ἄλλων ἐσφαλμένων πληροφοριῶν κατὰ συρροήν, ὡς π.χ. ἡ περὶ τῆς διατελέσεως τοῦ Πέτρου ὡς ἐπισκόπου Ἀντιοχείας πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Ρώμην, ἡ περὶ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Ρώμην κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου (42/43) πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Σίμωνος Μάγου, ἡ περὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ διατελέσεως αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ 25/εἰτιαν, κ.λ.π. Πᾶσαι αἱ εἰς τὸν Πέτρον ἀποδιδόμεναι δραστηριότητες αὐταὶ ἀντιτίθενται, ὡς εἶδομεν³⁸, εἰς τὴν ἀποδεδειγμένην παρουσίαν καὶ δρᾶσιν αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀντιοχείᾳ μέχρι τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, τοῦλάχιστον³⁹. Ἄλλως τε καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἱερωνύμου Προυδέντιος (348-ε.410)⁴⁰ καὶ Αὐγουστῖνος (354-430)⁴¹ παρέχουσι τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Παῦλος ἐμαρτύρησεν ἐν ἔτος ἀκριβῶς μετὰ τὸν Πέτρον⁴².

Κατὰ συνέπειαν, μοναδικῆ ἐνδειξις περὶ τοῦ χρόνου τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου, κατὰ προσέγγισιν, εἶναι ἡ ἐν Β' Τιμ. 4,21 προτροπὴ τοῦ ἰδίου, ἔτι ζώντος αὐτοῦ καὶ διατελοῦντος δεσμίου ἐν Ρώμῃ, πρὸς τὸν ἐν Ἐφέσῳ εὐρισκόμενον Τιμόθεον «σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν», δι' ἧς τεκμαίρεται ὅτι ὁ Ἀπόστολος δὲν ἐμαρτύρησεν εὐθὺς μετὰ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Ρώμην, καὶ δὴ κατὰ τὸ πρῶτον κύμα τοῦ διωγμοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Τάκιτον,

αὐτός (ὁ Παῦλος) τεσσαρεσκαίδεκάτῳ Νέρωνος ἐνιαυτῷ, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἢ καὶ Πέτρος ἐν Ρώμῃ, ὑπὲρ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκεφαλίσθεις, ἀπετέθη ἐν τῇ ὁδῷ τῇ λεγομένῃ Ὅστηνσίᾳ.

38. Ὅρα ἡμέτερον, Χρονολογία, Α', σ. 33 ἐέ.

39. Ἐπίσης, ὁ διάφορος τρόπος τοῦ μαρτυρίου ἐκάστου, τοῦ Πέτρου δηλ. διὰ σταυρώσεως καὶ τοῦ Παύλου δι' ἀποκεφαλισμοῦ, ὡς ρωμαῖου πολίτου [Ἰδ. π.χ. Ἰππολύτου, Περὶ τῶν ἸΒ Ἀποστόλων. ΒΕΠΕΣ 6, 296. Πράξ. Πέτρου, 37 ἐέ. Τερτυλλιανοῦ, Scorpiace XV, PL. 2, 175· De praescr. haeret, XXXVI. PL. 2, 59· Adversus Marcionem IV 5. PL. 2, 395 ἐ. Ὠριγένους, ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἰστ. Γ', 1,2. ΒΕΠΕΣ 19, 250. Ἱερωνύμου, ἐνθ' ἀνωτέρω. Σουλπικίου Σευήρου, Chronic. lib. II, 29. PL. 20, 145, κ.λ.], ἐνῶ δύναται νὰ δηλοῖ διάφορον δικαστικὴν διαδικασίαν, δὲν δύναται νὰ δηλοῖ ἀπαιτήτως καὶ διάφορον χρόνον.

40. Peristephanon, Hymn XII. PL. 60, 556· «Festus apostolici nobis redit hic dies triumphi, Pauli atque Petri nobilis cruore. Unus utrumque dies, pleno tamen innovatus anno...».

41. Sermo 296,7. PL. 38, 1352· «Unus dies passionis duobus Apostolis. Sed et illi duo unum erant: quamquam diversis diebus paterentur, unum erant. Praecessit Petrus, secutus est Paulus».

42. Ἡ ὑπὸ τῶν G. Edmundson, The Church in Rome, σ. 151-153 καὶ J. A. T. Robinson, Redating, σ. 149, ἀπόδοσις οὐσιαστικῆς βαρύτητος εἰς τὴν ἱστορίαν «Quo Vadis?» [Ἰδὲ Πράξ. Πέτρ. 35 ἐ.], καθ' ἣν, ἐφ' ὅσον μεταξύ τῶν ἄλλων, οἱ χριστιανοὶ ὑπεβάλλοντο καὶ εἰς τὸ μαρτύριον τῆς σταυρώσεως, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Τάκιτος, ἔπεται ὅτι ὁ Πέτρος ἐμαρτύρησε κατὰ τὸ πρῶτον κύμα τῆς μαζικῆς ἐξοντώσεως τῶν χριστιανῶν, τῷ 65 δηλαδὴ, προηγηθεὶς οὕτω τοῦ Παύλου, δὲν νομίζομεν ὅτι δικαιολογεῖται.

παρατηρήθη μαζική ἐξόντωσις τῶν χριστιανῶν⁴³, ἀλλ' ἀργότερον, παραμείνας τοιουτοτρόπως ἐπὶ τινὰς μῆνας ἐν φυλακῇ καὶ ὑποβληθεὶς εἰς κανονικὴν δικαστικὴν διαδικασίαν. Ἐπομένως, ἐὰν δεχθῶμεν ὡς χρόνον τῆς μεταφορᾶς αὐτοῦ εἰς Ρώμην τὴν ἀνοιξιν ἢ ἀρχὰς τοῦ θέρους τοῦ 65, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὗτος ἐμαρτύρησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 66⁴⁴. Ἀτυχῶς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ἐγγύτερον ὁ χρόνος τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου (καὶ τοῦ Πέτρου)⁴⁵ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μνήμης ἐνδιαφερθείσης περὶ τὸν τρόπον μᾶλλον ἢ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς τελειώσεως αὐτοῦ.

Στοιχοῦσα δηλονότι ἡ ἀρχέγονος Ἐκκλησία τῷ παραδείγματι τῶν ἱερῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης συγγραφέων, μάλιστα δὲ αὐτοῦ τούτου τοῦ Παύλου, δὲν ἐνδιεφέρθη τόσον περὶ τὴν διάσωσιν λεπτομερειῶν περὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ, ὅσον περὶ τὴν ὑπογράμμισιν καὶ προβολὴν τοῦ μαρτυρίου του, ὡς κατακλεῖδος τῆς πλήρους καὶ τελείας ἀφοσιώσεώς του εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Εὐαγγελίου του.

43. Annales XV, 44.

44. Ἰστέον ὅτι κατὰ τὸ ἀμφιβαλλόμενον ἔργον τοῦ Ἰ π π ο λ ὄ τ ο υ, Περὶ τῶν ἸΒ' Ἀποστόλων. ΒΕΠΕΣ 6, 296, ὁ Παῦλος, μεταστραφείς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ, ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τριάκοντα πέντε (35) ἔτη, μαρτυρήσας ἐπὶ Νέρωνος ἐν Ρώμῃ. Ταῦτα ὅμως προστιθέμενα εἰς τὸ 34ον ἔτος μ.Χ., ὅπερ ἡμεῖς δεχόμεθα ὡς ἔτος τῆς μεταστροφῆς τοῦ Παύλου, τοποθετοῦσι τὸ μαρτύριον αὐτοῦ τῷ 69, τ.ἔ. ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νέρωνος! Ἐκτὸς βεβαίως ἂν ὁ Ἰππόλυτος τοποθετῇ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἰ. Χριστοῦ τῷ 30 ὅποτε τὸ ἔτος τοῦ μαρτυρίου τοῦ Παύλου συμπίπτει τῷ 65.

45. Ἡ κατηγορηματικὴ δῆλωσις τοῦ ἀειμνήστου Ν. Μ. Δ α μ α λ ᾶ, μν. ἔργ. σ. 348, καθ' ἣν «Ὁ τελευταῖος καὶ μόνος ἀκριβέστατος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου ἐστὶν ὁ τοῦ θανάτου αὐτοῦ κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Νέρωνος, λαβόντα χώραν τὸν Ἰούλιον τοῦ 64 μ.Χ....», τυγχάνει, ὡς εἰκός, ἀνεδαφικῆ, δεδομένου ὅτι ὁ ἔμπρησμός τῆς Ρώμης ἔλαβε χώραν τὴν 19ην Ἰουλίου 64!

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

Συγχεφαλαιοῦντες τὰ συμπεράσματα περὶ τῆς χρονολογίας τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἀπὸ τῆς μεταστροφῆς αὐτοῦ παρὰ τὴν Δαμασκὸν μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ θανάτου ἐν Ρώμῃ, ἔχομεν τὸν ἀκόλουθον πίνακα:

Α΄.	Μεταστροφή	τέλος 34 / ἀρχαὶ 35
Β΄.	Παραμονὴ εἰς Ἀραβίαν.	ἀρχαὶ 35 / τέλος 37
Γ΄.	Ἀπόδρασις ἐκ Δαμασκοῦ ἐπὶ Ἀρέτα Δ΄	τέλος 37 / ἀρχαὶ 38.
Δ΄.	Πρώτη ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα.	τέλος 37 / ἀρχαὶ 38.
Ε΄.	Δευτέρα ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ λιμοῦ.	τέλος 43—ἀρχαὶ 44.
ΣΤ΄.	Πρώτη ἀποστολικὴ ὁδοιπορία [Ἀντιόχεια, Σελεύκεια, Κύπρος, Πέργη Παμφυλίας, Ἀντιόχεια Πισιδίας, Ἰκόνιον, Λύστρα, Δέρβη Λυκαονίας, Λύστρα, Ἰκόνιον, Ἀντιόχεια Πισιδίας, Πέργη, Ἀττάλεια, Ἀντιόχεια Συρίας].	44—45.
Ζ΄.	Συνάντησις καὶ ἀντίθεσις Παύλου πρὸς Πέτρον ἐν Ἀντιοχείᾳ.	τέλος 45.
Η΄.	Ἱεραποστολικὴ δρᾶσις Παύλου καὶ Βαρνάβα ἐν Ἀντιοχείᾳ (Πρ. 14,28).	46-θέρος 48
Θ΄.	Τρίτη ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα - Ἀποστολικὴ Σύνοδος.	θέρος-φθινόπωρον 48.
Ι΄.	Δευτέρα ἀποστολικὴ περιοδεία [Ἀντιόχεια, περιοχαὶ Συρίας - Κιλικίας, Δέρβη, Λύστρα, Φρυγία, Γαλατία, Μυσία, Τρωάς, Σαμοθράκη, Νεάπολις, Φίλιπποι, Ἀμφίπολις, Ἀπολλωνιάς, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Ἀθῆναι, Κόρινθος, Ἐφεσος, Καισάρεια, Ἱεροσόλυμα, Ἀντιόχεια] — Μακεδονία: τέλος 49. — Ἀχαῖα — Κόρινθος: ἀρχαὶ 50 — φθινόπωρον 51.	τέλος 48—ἀρχαὶ 52.
ΙΑ΄.	Τετάρτη ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα.	ἀρχαὶ 52.

- IB'. Τρίτη ἀποστολική περιοδεία [Ἀντιόχεια, Γαλατία, Φρυγία, Ἔφεσος, Τρωάς, Μακεδονία, Ἰλλυρικόν, Κόρινθος, Φίλιπποι, Τρωάς, Ἄσσος, Μιτυλήνη, Σάμος, Μίλητος, Κῶς, Ρόδος, Πάταρα, Τύρος, Πτολεμαῖς, Καισάρεια, Ἱεροσόλυμα].
 — 3/ετῆς παραμονὴ ἐν Ἐφέσῳ: ἄνοιξις 53-φθινόπωρον 56.
 — Βραχεῖα ἐνδιάμεσος ἐπίσκεψις εἰς Κόρινθον: ἄνοιξις 56.
 — Μακεδονία — Ἰλλυρικόν: φθινόπωρον—τέλος 56.
 — Κόρινθος: Ἰανουάριος — μέσα Μαρτίου 57.
 — Φίλιπποι: παραμοναὶ Πάσχα (8 Ἀπριλίου) 57.
- II'. Πέμπτη ἀνάβασις εἰς Ἱεροσόλυμα — σύλληψις.
- ΙΔ'. Φυλάκισις ἐν Καισαρείᾳ.
- ΙΕ'. Ἀναχώρησις διὰ Ρώμην.
- ΙΣΤ'. Ἄφιξις εἰς Ρώμην.
- ΙΖ'. Φυλάκισις ἐν Ρώμῃ «ἰδίῳ μισθώματι».
- ΙΗ'. Ἀποφυλάκισις.
- ΙΘ'. Τετάρτη ἀποστολικὴ ὁδοιπορία.
 — Ρώμη - Ν. Γαλλία - Ἰσπανία - Ρώμη: ἄνοιξις 62 - ἄνοιξις 63.
 — Κρήτη: ἄνοιξις-θέρος 63.
 — Ἔφεσος: θέρος 63.
 — Μακεδονία: Συγγραφὴ ἐπιστολῆς πρὸς Τίτον: τέλος 63.
 — Νικόπολις - Συγγραφὴ Α' ἐπιστολῆς πρὸς Τιμόθεον: ἀρχαὶ 64.
 — Δαλματία: ἄνοιξις-θέρος 64.
 — Μακεδονία: χειμῶν 64/65.
- K'. Τρωάς - σύλληψις (;):
- KA'. Μεταφορὰ εἰς Ρώμην - Β' φυλάκισις, συγγραφὴ Β' ἐπιστολῆς πρὸς Τιμόθεον.
- KB'. Μαρτύριον.
- ἄνοιξις 52-ἄνοιξις 57.
 Μάϊος 57.
 ἄνοιξις 57-θέρος 59
 φθινόπωρον 59
 ἄνοιξις 60.
 ἄνοιξις 60-ἄνοιξις 62.
 ἄνοιξις 62.
 ἄνοιξις 62-ἄνοιξις 65.
 ἄνοιξις 65.
 θέρος 65.
 χειμῶν 65/66 (;)